

Kristina Jug

jug.kristina@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-0184-7222>

Zagorac kao lik periferije u kontekstu kajkavske dopreporodne svjetovne književnosti i hrvatskoga književnog kanona 20. stoljeća

Sažetak: Kajkavska književnost dopreporodnog razdoblja često se sagledavala kao manje vrijedan segment nacionalne književnosti i samim time kao periferna književna pojava. Najčešće joj se zamjerao nabožni karakter, utilitarnost i didaktičnost. Tek s pojavom dijalektalne književnosti u 20. stoljeću kajkavštini će se vratiti ravnopravnost u hrvatskoj književnosti.

Rad će se baviti analizom likova periferije koji se pojavljuju u razdoblju prosvjetiteljstva u kajkavskoj književnosti krajem 18. i početkom 19. stoljeća. Odabrana je upravo ta dionica kajkavske književnosti jer u tom trenutku u nju ulazi svjetovna tematika koja, osobito u dramskom izrazu, doseže svoj vrhunac. U radu će se istražiti koje književne tipove predstavljaju likovi periferije i koje vrijednosti zastupaju. Odgovorit će se na pitanje kako je izgrađen lik Zagorca i po čemu je on reprezentativan. Analiza će obuhvatiti nekoliko naslova iz svjetovne kajkavske proze i dramatike s kraja 18. i početka 19. stoljeća: djelo *Adolf iliti kakvi su ljudi* Jakoba Lovrenčića i dvije kajkavske dramske adaptacije koje su bile izvođene na pozornici školskoga kaptolskog kazališta.

Budući da je ilirski pokret nasilno i neprirodno zaustavio kajkavsku književnu produkciju, kajkavština je neposredno nakon njega bila namijenjena karakterizaciji likova u smislu izrugivanja i postizanja komičnoga efekta. Rad će istražiti u kojem trenutku likovi kajkavskih periferija ponovno postaju inspirativni hrvatskim književnicima kao reprezentanti jedne sredine i svjetonazora. Posebna pažnja posvetit će se analizi likova iz novelističkog ciklusa *Hrvatski bog Mars* Miroslava Krležea i odgovorit će se na pitanje koje su to univerzalne vrijednosti likova kajkavskih periferija i koja je njihova funkcija u nacionalnoj književnosti.

Ključne riječi: kajkavska književnost, lik periferije, Miroslav Krleža, Jakob Lovrenčić, anonimne kajkavske dramske adaptacije

1. Uvod ili kajkavska književnost dopreporodnog razdoblja kao periferna pojava u hrvatskoj književnoj historiografiji

Iako kajkavska književnost dopreporodnog razdoblja ima višestoljetnu tradiciju, često se u pregledima povijesti hrvatske književnosti sagledavala kao manje vrijedan segment nacionalne književnosti i već samim time ona jest periferna književna pojava. Najčešće joj se zamjerao nabožni karakter, utilitarnost i didaktičnost, te se stoga sumnjalo u njezinu literarnu vrijednost. Jedan od prvih negativnih opisa kajkavske književnosti dolazi iz pera don Šime Ljubića (1822–1896) kojega će kasniji povjesničari književnosti rado citirati u svojim pregledima. On je zapisao:

[...] ni pjesništvo ni proza nemaju u kajkavštini takova zastupnika, koi bi se sravniti mogao s hrvatsko-dalmatinskim i srednje vrijednosti. Predmet radnjah kajkavskih spisateljah skoro je sasvim pobožnoga smiera, obično prostomu narodu namienjen, te jednostavne boje i podhvata, više obzira vriedan glede jezika, jer između golema kala ondje se nerietko sjaje i dragi biseri.¹

Zbog takva marginaliziranja u pregledima povijesti hrvatskih književnosti taj segment nacionalne književnosti zauzima mjesto na samoj periferiji književnih pojava.

Valja podsjetiti da kajkavska književna produkcija nesmetano traje više od tri stoljeća (od druge polovice 16. st.) i time svjedoči o dosljednosti nacionalnoga kontinuiteta i identiteta. Kroz to dugo razdoblje „[...] kajkavski se govor potvrdio kao književni jezik u svojoj funkcionalnoj polivalentnosti“.² Iako kajkavskih zapisa ima i prije 16. stoljeća,³ kajkavsko je narječje od 16. stoljeća postalo književnim jezikom, a u 17. stoljeću „[...] kajkavski je književni jezik bujan, funkcionalan i poprilično ujednačen, s brojnim književnim djelima, a u 18. stoljeću taj jezik

¹ Mihovil Kombol i Slobodan Prosperov Novak, *Hrvatska književnost do narodnog preporoda: priručnik za učenike, studente i učitelje književnosti* (Zagreb: Školska knjiga, 1992), 179.

² Jakob Lovrenčić, *Adolf iliti kakvi su ljudi*, ur. Alojz Jembrih (Zagreb: Disput, 2002), 117.

³ Ivan Zvonar u knjizi *Pregled povijesti kajkavske usmene književnosti* (I. dio) donosi cjelovit i iscrpan pregled kajkavske usmene književnosti koja počinje pjesmom „Hrst vskrse iz mrtvih“, koja se smješta u „predraskolno vrijeme“, a nastavlja se pjesmama s kraja 12. i početka 13. stoljeća (Ivan Zvonar, *Pregled povijesti kajkavske usmene književnosti. I. dio (Od prvih tragova do dvadesetih godina 20. stoljeća)* (Zabok: Hrvatska udruga Muži zagorskoga srca, 2014), 63).

doživljava svoj *zlatni vijek*, s mnoštvom izvora najrazličitijega sadržaja i s najraznovrsnijom namjenom“.⁴

Poznavatelji kajkavijane slažu se da je osamnaesto stoljeće *stoljeće procvata* kajkavske književnosti.

Kajkavsko se osamnaesto stoljeće ne zove bez razloga *zlatnim stoljećem kajkavske književnosti*. U tom razdoblju kajkavski književni jezik dobiva mnogobrojne zadatke standardnog jezika i time je napravio znatan korak prema svojoj standardnosti – sveopćoj uporabnoj vrijednosti za cjelokupno javno djelovanje, izuzevši državne i parlamentarne poslove.⁵

No, kajkavska je književna produkcija doživjela nagao i neprimodan, neorganski prekid kada je 1836. godine uveden novi pravopis u dvadeset devetom broju *Danice*, koji je tiskan na štokavskom književnom jeziku. Od toga trenutka kajkavskom se jezičnom izrazu zatvaraju vrata i on biva potisnut na margine znanstvenoga interesa, ali i u rubnu upotrebu kao kajkavski jezični izraz u hrvatskoj književnosti, te je „hrvatskokajkavska riječ (p)ostala [je] u ilirskom pokretu (hrvatskom preporodu) zapostavljena i omalovažavana. To pak svjedoči o činjenici da su ideje iliraca svijest o postojanju kajkavske književnosti potisnule na marginu“.⁶

Stvaranje na kajkavskom gotovo je u potpunosti prekinuto – izuzevši pojedine ustrajne kajkavske pisce⁷ – osobito za vrijeme ilirizma

⁴ Alojz Jembrih, „Historijska svijest o kajkavštini danas,“ u *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzoru. Zbornik radova s okruglih stolova (znanstvenih kolokvija i skupova) u Krapini 2002.-2006.*, ur. Nikola Capar i dr. (Zabok: Hrvatska udruga Muži zagorskoga srca, 2006), 21–30.

⁵ Antun Šojat, „Kajkavsko narječje kao književni medij u starijem razdoblju hrvatske književnosti,“ u *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu. Zbornik radova sa znanstvenih skupova u Krapini*, ur. Ivan Kalinski (Zagreb: Kajkavsko spravišće, 1993), 34.

⁶ Alojz Jembrih, *Na izvorima hrvatske kajkavske književne riječi* (Čakovec: Zrinski, 1997), 7.

⁷ Ignac Kristijanović (1796–1884) jedan je od tih ustrajnih kajkavskih pisaca. On će nastaviti pisati kajkavskim jezičnim izrazom u svojim gramatičkim i nabožnim spisima te u kajkavskom kalendaru *Danici zagrebačkoj* (1834–1850) koji je izdavao. Ostao je vjeran kajkavštini do svoje smrti. I nakon ilirskoga uvođenja štokavštine Kristijanović uporno piše na kajkavštini, ostavši, kako piše Frangeš, „jedan od posljednjih zagovornika kajkavštine kao književnoga jezika“ (Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti* (Zagreb – Ljubljana: Nakladni zavod Matice hrvatske – Cankarjeva založba, 1987), 477). O Kristijanoviću je pisao i Kombol koji je njegovu pojavu opisao kao „osamljeni i nesuvremeni ostatak pobijeđene prošlosti“ (Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda* (Zagreb: Matica hrvatska, 1961), 413).

i u doba hrvatskih vukovaca. Kajkavština se rabila u pejorativne svrhe, za ismijavanje karaktera lika,⁸ i to će trajati sve do modernoga vremena. Krleža će kajkavštinu osloboditi podrugljivoga i vratiti joj jezičnu ravnopravnost u prozi, a njezina će upotreba označavati upravo Krležinu angažiranu jezičnu opredijeljenost.

Ilirizam je imao specifičan odnos i prema cjelokupnoj kajkavskoj književnosti nastaloj prije njege. Književna je historiografija stariju kajkavsku književnost često prikazivala površno, propuštajući spomenuti mnoge značajne književnike i njihova djela te povremeno navodeći pogrešne podatke o toj književnosti.⁹ Kakav je odnos hrvatske književne historiografije prema postojećoj hrvatskokajkavskoj književnojezičnoj baštini najzornije dočaravaju sami autori književnih pregleda. Tako je Đuro Šurmin (1867–1937) napisao: „[...] u svoj mladoj ilirskoj i kasnije hrvatskoj književnosti nema spomena o radu kajkavaca prije preporoda“,¹⁰ a V. Jagić (1834–1923) „[...] Provincijalna Hrvatska, od pokle prihvatismo štokavštinu kao narječje književno, zapuštena je sasvim, što se baš ne može pohvaliti“.¹¹

Starija kajkavska književnost često se doživljavala samo kao književnohistorijski moment. Odgovor na pitanje tko je kriv za taj negativni odnos prema kajkavštini daje Alojz Jembrih, najbolji poznavatelj kajkavijane, navodeći da je uzrok tomu, među ostalim, nedovoljna komunikacija između filologa kajkavaca.¹²

Tek s pojavom dijalektalne književnosti u 20. stoljeću, s velikim imenima poput Dragutina Domjanića (1875–1933), Frana Galovića (1887–1914) i Ivana Gorana Kovačića (1913–1943), kajkavštini će se

⁸ Radi se o karakterizaciji likova koja se temelji na njihovu diskurzu. Obrazovaniji likovi i pripadnici višega društvenog sloja uvijek su govorili štokavštinom, a neobrazovani i priprosti, obično seoskoga podrijetla, upotrebljavali su kajkavski jezični izraz. Tu je praksu uveo Antun Nemčić (1813–1849) u svojoj drami *Kvas bez kruha ili tko će biti veliki sudac* (1854), a nastavio ju je Adolfo Veber Tkalčević (posebno u tekstu *Zagreпкиnja* iz 1855). Ta praksa doživjet će vrhunac u hrvatskom realizmu s Kovačićevim romanima *U registraturi* (1888), *Među žabari* i *Fiškal* (1882).

⁹ Tu problematiku obradio je Ivan Zvonar u tekstu „Kajkavska književnost do preporoda u povijestima hrvatske književnosti,“ u *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju. Zbornik radova s okruglih stolova (znanstvenih kolokvija i skupova) u Krapini 2002.–2006.*, ur. Nikola Capar i dr. (Zabok: Hrvatska udruga Muži zagorskoga srca, 2006), 425–490.

¹⁰ Đuro Šurmin, *Povijest književnosti hrvatske i srpske* (Zagreb: Tisak i naklada knjižare L. Hartmana, Kugli i Deutsch, 1898), 803.

¹¹ Jembrih, „Historijska svijest o kajkavštini,“ 22.

¹² Alojz Jembrih u navedenom tekstu prvenstveno misli na urednike časopisa i novina na kajkavskom području koji imaju mogućnost afirmirati pisanje na kajkavštini i o kajkavštini te objelodaniti napore svojih kolega. Autor nastavlja da upravo takva praksa pogoduje gubljenju historijske svijesti o hrvatskoj kajkavštini.

vratiti ravnopravnost u hrvatskoj književnosti. A moderna književnost i odnos Miroslava Krležje (1893–1981) prema kajkavštini oživit će kajkavski jezik kao književni jezik. Valja istaknuti da je kod Krležje kajkavski samostalan jezik, a ne dodatak standardu. Kajkavština je „[...] samosvojan književni iskaz – jezik koji se ravnopravno nosi s ostalim slojevima jezičnog izbora i iskaza i manifestira snagom autohtone jezične izražajnosti“.¹³

Za analizu likova periferije koji se pojavljuju u razdoblju prosvjetiteljstva u kajkavskoj književnosti krajem 18. i početkom 19. stoljeća odabrano je djelo *Adolf iliti kakvi su ljudi* (1833) autora Jakoba Lovrenčića (1787–1842) te dva rukopisna dramska teksta, *Veseli Friccek* (1826) i *Ljudih merzenje i detinska pokora* (1800) iz korpusa anonimnih kajkavskih dramskih adaptacija. Odabrana su djela upravo iz te dionice kajkavske književnosti jer u tom trenutku u nju ulazi svjetovna tematika koja, osobito u dramskom izrazu, doseže svoj vrhunac. I dramsko je stvaralaštvo kajkavskih pisaca u povijestima hrvatskih književnosti prolazilo jako loše, što će se pokazati u nastavku teksta.

2. Jakob Lovrenčić (1787–1842) – kajkavski autor na periferiji

Jakob Lovrenčić i danas se pretežno smješta na samu periferiju hrvatskih književnosti s kraja 18. i početka 19. stoljeća, o čemu svjedoči i činjenica da mu je većina djela ostala u rukopisu. Mnogi će ga književni povjesničari prešutjeti, a oni koji će ga spomenuti to će učiniti u negativnom smislu. Primjerice, Kombol će u svojoj povijesti napisati: „[...] uvijek se kretao u književnim nizinama [...]“, kao i da je „[...] prevodio plitkog Eckartshausena koji je, čini se, najviše odgovarao njegovu ukusu [...]“.¹⁴

Alojz Jembrih istaknut će da se radi o piscu koji pripada kajkavskom književnojezičnom krugu pisaca iz 19. stoljeća uz Tita Brezovačkoga (1760–1805), Tomaša Mikloušića (1767–1833), Ignaca Kristijanovića (1796–1884), Matiju Jandrića (1778–1828), Franju Strehea (1777–1841), Josipa Vračana (1785–1849) i Tomaša Goričanca (1815–1837).¹⁵ Lovren-

¹³ *Krležijana*, Leksikografski zavod „Miroslav Krležja“, <http://krležijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1670>, pristupljeno 20. prosinca 2019.

¹⁴ Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda* (Zagreb: Matica hrvatska, 1961), 412.

¹⁵ Alojz Jembrih, Predgovor knjizi *Adolf iliti kakvi su ljudi* Jakoba Lovrenčića, ur. Alojz Jembrih (Zagreb: Disput, 2002), 27.

čić je dobio skromno mjesto i u *Leksikonu hrvatskih pisaca* gdje je navedeno da je „pjesnik, prozni pisac i prevoditelj“. Također se spominju njegovi prijevodi igrokaza *Rodbinstvo. Jeden veselo-igrokaz vu peterom dogodu. Iz nemškoga na horvatski jezik prenesen po Jakobu Lovrenčić* (1822) i *Predsud zverhu stališa i roda* (1830) prema njemačkim izvornicima,¹⁶ zbirke moralnih i poučnih pripovijedaka *Kratka dobreh držanjih pripovedanja* (1824), *Kratka deset zapovedi božjeh pripovedanja* (1825), *Petrica Kerempuh iliti čini i življenje človeka prokšenoga* (1834) te *Adolf iliti kakvi su ljudi*.¹⁷

Djela Jakoba Lovrenčića najbolje je okarakterizirao Alojz Jembrih navodeći da

[...] nisu izrazito pobožnoga sadržaja već svjetovnoga, s određenom i specifičnom tendencijom moralno-odgojnih zasada kakvih je tada u 18. i početkom 19. stoljeća bilo u njemačkoj književnosti, odnosno u pisaca koji su u svojoj duši posjedovali ljudske i vjerske osjećaje prožete moralnim vrlinama.¹⁸

Branko Vodnik o Lovrenčiću je napisao:

Lovrenčić je vjeran priverženik (katoličke) crkve, ali on ne pripada prvoj generaciji crkvi privrženih ljudi, koji su se oborili bez ikakva razmišljanja, u ime svete tradicije, na sve, što je donosio prosvjetiteljski racionalizam i kojima je riječ *rasvićenje* značilo isto što i bezboštvo. Lovrenčić poput Brezovačkoga pripada mlađoj generaciji, koja je prihvatila bar one elemente prosvjetiteljskog racionalizma, koji nijesu bili u opreci s osnovima nauke crkve, pa ih priljubila svome vjerskom stanovištu.¹⁹

Po obilježjima svojih pripovijedaka Lovrenčić pripada prosvjetiteljskom racionalizmu jer u njima prevladava moralno-odgojni sadržaj,

¹⁶ Ovdje valja napomenuti da se ne radi o prijevodima, već o dramskim preradbama ili adaptacijama. Navedene dramske adaptacije nastavljaju se na tradiciju anonimnih kajkavskih dramskih adaptacija izvođenih u zagrebačkom kaptolskom sjemeništu od 1791. do 1834, s jednim važnim odstupanjem, a to je zadržavanje ženskih dramskih lica u tekstu. Upravo zbog te karakteristike navedeni dramski tekstovi nisu izvođeni na pozornici sjemenišnog kazališta na Kaptolu koje je bilo primarno maskulino.

¹⁷ Dunja Fališevac i drugi, ur., *Leksikon hrvatskih pisaca* (Zagreb: Školska knjiga, 2000), 430.

¹⁸ Alojz Jembrih, Predgovor, 124.

¹⁹ Prema Pogovoru Alojza Jembriha knjizi Jakoba Lovrenčića *Adolf iliti kakvi su ljudi*, 124.

a naglasak je stavljen na ljudske vrline i čovjekovu plemenitost. U središtu je tih pripovijedaka pojedinac sa svojim vrlinama koji djeluje na društvo pokušavajući ispraviti njegove mane. Upravo će takav pojedinac biti glavni junak odgojnog romana *Adolf iliti kakvi su ljudi*.

3. *Adolf iliti kakvi su ljudi* (1833) – prvi hrvatski odgojni roman

3.1 Žanrovsko određenje i pitanje originalnosti

Djelo koje je tiskano tek 2002. godine Jakob Lovrenčić sastavio je prema njemačkim uzorima. Određuje se kao „slobodni prijevod-predradba prema više Eckartshausenovih (1752–1803) djela“²⁰ u koji je Lovrenčić ubacivao zgone iz narodnoga života, lokalno ga bojeći domaćim ambijentima i atmosferama.

Ni do danas djelo nije jednoglasno žanrovski određeno, na što je upozorio već Alojz Jembrih u dodatku knjige pretiska.²¹ Povjesničari književnosti i autori leksikona taj su tekst različito žanrovski određivali: „vrsta novele“,²² „socijalni roman“,²³ „roman razočarana i od nedobrih ljudi izvarana čovjeka“,²⁴ „roman u pismima“,²⁵ „prvi hrvatski roman“,²⁶ „prva naša novela“,²⁷ a posebnu konfuziju unosi određenje iz *Leksikona hrvatskih pisaca* gdje je nazvano „dulja pripovijest roman“.²⁸

Budući da se tekst sastoji od dvanaest pisama, sedam životnih priča, tri pouke i dvadeset šest dnevničkih zapisa, teško je odrediti žanr prema formi. No, priređivač pretiska smatra da je Lovrenčić knjigom *Adolf iliti kakvi su ljudi* ostvario „[...] model odgojna romana koji je nastao kao produkt prosvjetiteljskoga 18. stoljeća i koji svoje tekstovne prjedloške ima u Eckartshausenovim djelima [...]“²⁹ pa će se to žanrovsko određenje prihvatiti i u ovom radu.

²⁰ Jembrih, Predgovor, 143.

²¹ Detaljnije o tome u Lovrenčić, *Adolf*, 138–139.

²² Šurmin, *Povijest književnosti hrvatske i srpske*, 145.

²³ Branko Vodnik, natuknica „Jakob Lovrenčić,“ u *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, knj. II., ur. Stanoje Stanojević (Zagreb: Bibliografski zavod, 1929), 691.

²⁴ Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, 412.

²⁵ Olga Šojat, „Pregled starije hrvatskokajkavske književnosti: od polovine 16. do polovine 19. stoljeća i jezično-grafijska borba uoči i za vrijeme Ilirizma,“ *Kaj*, sv. 8, br. 9–10 (1975): 65.

²⁶ Dunja Fališevac, „Slučaj Petrice Kerempuha,“ *Vijenac*, sv. 5, br. 87 (1997): 4.

²⁷ Dubravko Jelčić, *Povijest hrvatske književnosti* (Zagreb: P.I.P., 1997), 85–86.

²⁸ Fališevac, *Leksikon*, 430.

²⁹ Lovrenčić, *Adolf*, 140.

Što se tiče jezika kojim je ovaj odgojni roman pisan, valja podsjetiti da je Lovrenčić pisao za varaždinsku čitateljsku publiku i važno mu je bilo odabrati tip *horvatskoga jezika*, točnije narodni kajkavski jezik varaždinske okolice.³⁰ Dakako, kada se radi o adaptacijama s njemačkoga jezika, u njima se uvijek zadržava poneka pohrvaćena njemačka riječ. Lovrenčić je vrlo vješto prilagodio njemački tekst duhu hrvatskoga jezika kajkavske osnovice.³¹ Također, zalagao se za istu stvar kao i ilirci, a to je „[...] podići zaboravljenoga, zapostavljenoga, izmučenoga i siromašnoga seljaka-kmeta, koji je bio gotovo jedini nosilac hrvatskoga jezika“.³²

3.2. Struktura djela *Adolf iliti kakvi su ljudi*

Na pitanje koja su njemačka djela poslužila Lovrenčiću za ovaj tekst odgovorio je Alojz Jembrih. On, naime, donosi nekoliko naslova Karla von Eckartshausena koje je otkrio komparativnom metodom.³³

Bez obzira na to što se ne radi o originalnom djelu, već o preradbi njemačkih tekstova, valja istaknuti da se Lovrenčić pri izboru vodio odgojno-moralnom nakanom teksta, a njegovo umijeće prepoznaje se u samoj kompilaciji odabranih izvora:

Eckartshausenovu misao je uspio prenijeti u svoj materinski hrvatski jezik. U prijevod-preradbu izvršno je znao interpolirati zgode iz domaćega života svakidašnjice, a narod koji se javlja u djelu, kao što sam pokazao, Lovrenčić naziva „bratjom Horvatima“. Drugim riječima, Lovrenčić je izvorni njemački tekst (preveo)

³⁰ Lovrenčić se skrbio za materinski jezik, a njegov je književni rad poticao i pohvalio zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac (1752–1827), o čemu svjedoče i dva pisma podrške njegovu dotadašnjem radu, s posebnim naglaskom na Lovrenčićevim zaslugama za poboljšanje jezika. Pisma je u cijelosti transkribirao A. Jembrih i objavio ih na početku knjižice Jakoba Lovrenčića *Adolf iliti kakvi su ljudi* (2002).

³¹ Lovrenčić, *Adolf*, 129.

³² Šojat, „Pregled starije hrvatskokajkavske književnosti“, 65.

³³ S Lovrenčićevim se tekstem podudaraju dijelovi teksta „An meine Leser“ koji se nalazi u Eckartshausenovoj knjizi *Sammlungen zur Sittenlehre für alle Menschen...* (Brün, 1788). Nadalje, iz Eckartshausenova prvoga sveska *Sittenlehre und Erzählungen für alle Stände der Menschen, zur Bildung der Herzen* (1789) preuzeo je dio teksta za predgovor *Adolfa*. Također, preradio je tekst „Von de Mädchenverführung“ iz drugog sveska (1789: 186–195) i tekst „Beschluss von der Mädchenverführung“ (1789: 207–212). Izvor za pisma interpolirana u tekst *Adolf iliti kakvi su ljudi* Eckartshausenovo je djelo *Originalbriefe unglückliche Menschen. Als Beiträge zur Geschichte des menschlichen Elends den Freunden der Menschheit geweiht von dem Hofrath von Eckartshausen. Brünn, gedruckt und verlegt bei Joh. Silv. Siedler. 1790*. Lovrenčić, *Adolf*, 141–146.

prilagodio hrvatskoj jezičnoj frazi i leksiku, dao mu kulturni, politički i etnički habitus.³⁴

Adolf iliti kakvi su ljudi ima uokvirenu kompoziciju. Knjiga počinje uvodom koji uokviruje glavnu priču. Donosi se osnovna nit priče o Adolfu, o njegovu podrijetlu i karakteru te se nagovješćuje njegov tragičan kraj. Njegov stric ne shvaća zašto je tako naglo umro, no uskoro nailazi na događaje koje je Adolf zapisao, a pokraj njegova mrtvoga tijela „[...] ležala je na stoleku odperta jedna nemška knjižica [...]“.³⁵ Nakon toga slijede pripovijesti „Nesrečni Vilhelm“ i „Marica iliti nesrečna nazlobnoga špana slednja“, a potom se priča opet vraća na Adolfa i niz događaja iz njegova života.

Knjiga sadrži pripovijest i pouku kojoj je polazište pojedinac kao nositelj moralnih vrлина i zagovornik vrijednosti propisanih religijom.

4. Anonimne kajkavske dramske adaptacije

Drugi izvor za analizu likova Zagoraca, uz Lovrenčićev tekst *Adolf iliti kakvi su ljudi*, dramski su tekstovi iz korpusa anonimnih kajkavskih dramskih adaptacija izvođenih na pozornici sjemenišnoga kazališta na zagrebačkom Kaptolu između 1791. i 1834. godine. Radi se o školskom kazalištu, a takva su kazališta obilježila djelovanje crkvenih redova u 17. i 18. stoljeću diljem hrvatskih prostora. Najvažnije su odlike školskih kazališta: didaktičnost (odgojna i moralizatorska kazališta), utilitarnost, amaterizam glumaca i redatelja, nekontinuiranost u prikazivanju predstava i nestalnost pozornica.

Anonimne kajkavske dramske adaptacije nastale su prema dramskim predlošcima s njemačkoga govornog područja čiji su najpopularniji autori bili: August von Kotzebue (1761–1819), August Wilhelm Iffland (1759–1814) i Karl von Eckartshausen. Adaptacije³⁶ dramskih djela bile

³⁴ Lovrenčić, *Adolf*, 142–143.

³⁵ Lovrenčić, *Adolf*, 15.

³⁶ Pavis pojam adaptacije određuje ovako: „Pojam adaptacija često se upotrebljava u smislu ‚prevođenja‘ ili u smislu više-manje vjerne transpozicije, međutim, granicu između ta dva postupka nije uvijek lako povući. U tom slučaju riječ je o prijevodu koji izvorni tekst prilagođava novom kontekstu recepcije uz kraćenja i nadopune koje se smatraju nužnima za njegovu ponovnu procjenu. Novo čitanje klasika (sažimanje, novi prijevod, umetanje drugih tekstova, nova tumačenja) također je adaptacija, kao i postupak prevođenja teksta sa stranog jezika na način da ga se prilagodi kulturnom i leksičkom kontekstu jezika adaptacije. Zanimljivo je da se većina prijevoda danas naziva adaptacijama, što potvrđuje činjenicu

su uobičajena praksa diljem Europe na kraju 18. i na početku 19. stoljeća, a još su se nazivale lokalizacije³⁷ ili preradbe.

Žanrovski se kajkavske dramske adaptacije klasificiraju u tri skupine: sentimentalno-građanske drame, sentimentalno-vojničke drame i komedije.³⁸

4.1. Poetička obilježja anonimnih kajkavskih dramskih adaptacija

Poetika anonimnih kajkavskih dramskih adaptacija povezana je s teorijskim postavkama Johanna Christopha Gottscheda (1700–1766) koji je smatrao da je moralna uloga najvažnija nakana drame. Prema Gottschedovu tumačenju pjesnik je trebao odabrati likove koji će se isticati svojim vrlinama te čije će ponašanje služiti kao primjer gledateljima ili čitateljima. Koliko je moralnu poduku smatrao važnom, svjedoči četvrto poglavlje njegova djela *Versuch einer critischen Dichtkunst* (1730) u kojem piše: „Prije svega, izaberi poučnu moralnu poduku koja će stvoriti osnovu za cijelu priču u skladu s ciljevima koje želiš postići. Zatim, napravi nacrt općih okolnosti neke radnje koja vrlo jasno ilustrira ovu izabranu pouku [...]“.³⁹

Za anonimne kajkavske dramske adaptacije ključan je pojam *primjer* ili *exemplum* koji je u kazališnoj praksi sjemeništa na Kaptolu poznat kao *pelda* i glavni je povod za izvođenje predstave. Obrađujući mane suvremenoga društva, anonimne kajkavske dramske adaptacije trebale su upozoriti i preodgojiti svoje gledatelje, jer je njihova poetika sadržana u prosvjetiteljskoj ideji da se svaka mana, bilo društva bilo pojedinca, može ispraviti.

Poetička obilježja anonimnih kajkavskih dramskih adaptacija jesu: didaktičnost kao komponenta dramske strukture, didaktičnost i dvojnost naslova (prvi dio naslova iznosi glavni motiv ili temu, a drugi je dio objasnidbeno-deskriptivni), afektivno-simbolička imena dramskih

---

da je svaka intervencija u tekstu, od prevođenja do preispisivanja, novi stvaralački čin te da prelazak iz jednoga u drugi rod nikada nije nevin i da sa sobom nosi tvorbu značenja“ (Patrice Pavis, *Pojmovnik teatra* (Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2004), 21).

³⁷ Najpoznatije su i najpopularnije dramske lokalizacije u hrvatskoj književnoj tradiciji frančezarije, koje su nastale na početku 18. stoljeća u Dubrovniku. Radi se o dramskoj preradbi, lokalizaciji i prilagodbi Molièreovih komedija dubrovačkoj sredini, pri čemu se rabe lokalno obojen jezik i domaća tradicija.

³⁸ Žanrovska i tematska klasifikacija izvedena je u doktorskom radu Kristine Jug „Anonimne kajkavske dramske adaptacije s kraja 18. i početka 19. stoljeća u hrvatskoj književnosti i kulturi“ (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018), 83–88.

³⁹ Marvin Carlson, *Kazališne teorije, sv. 2: Povijesni i kritički pregled građanskih teorija devetnaestog stoljeća* (Zagreb: Hrvatski centar ITI, 1997), 10.

lica, predgovori, pozdravi i oproštaji (izvan osnovne strukture dramskoga teksta), završetci drama kao mjesto isticanja pouke, komponenta građanskoga sentimentalizma i scene plačljivosti, pripovjedni karakter drama u dugim monolozima i usmenoknjiževna tradicija (paremiološka građa i narodne pjesme: popijevke, napitnice i zdravice).⁴⁰

4.2. Kajkavske drame na margini

Da se također radi o perifernoj pojavi u hrvatskoj književnosti, posvjedočit će sljedeći primjeri. Vladimir Gudel, pišući o dvjema dramama iz toga korpusa, zapisao je:

Ove dvije drame kao i svi ostali prijevodi kajkavski male su ili nikakve vrijednosti, to su djela najniže vrste, tako zvana *ducent-roba*, za što nam jamče i imena firma, koje su dramama opskrbljivale naše kajkavce. Sva su ta imena više ili manje opskurna: Eckartshausen, Gotter, Kotzebue, Ifland i dr.⁴¹

Gudel će potvrditi ono što su isticali mnogi književni historičari pišući o kajkavskoj književnosti: „Ova djela imaju još samo vrijednost za literarnoga historika što su *hrvatske* knjige iz književne neimaštine i duševne sirotinje onoga doba, kao dokumenti, da se i onda dajbudi nešto radilo...“⁴²

Također, valja spomenuti da je prvo sveobuhvatnije djelo o ovome korpusu, *Izvori starih kajkavskih drama* (1901) Nikole Andrića odredilo njihovu daljnju recepciju. Naime, Andrić je u svojoj studiji pokušao dokazati da se radi o originalnim djelima profesora s Kaptola. Dakako, u tome nije uspio, te je uslijedila veoma negativna kritika o tom dramskom stvaralaštvu. Također, Andrić nije držao ni do prevoditeljskoga umijeća kaptolskih dramskih prerađivača, smatrajući da su odstupanja od originalnih tekstova prevelika: „Neplemenitost i niskoća Kotzebueovog pogleda na svijet, u kajkavskim je preradama tako zabašurivana i izobrazivana, da sam pisac ne bi sebe prepoznao u hrvatskoj odori. Njemački Kotzebue nije onaj isti, koji je hrvatski.“⁴³

⁴⁰ Jug, „Anonimne kajkavske dramske adaptacije,“ 89–114.

⁴¹ Vladimir Gudel, *Stare kajkavske drame* (Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1900), 21.

⁴² Gudel, *Stare kajkavske drame*, 21.

⁴³ Nikola Andrić, *Izvori starih kajkavskih drama*. Rad JAZU. Knjiga 146 (Zagreb: JAZU, 1901), 27.

5. Lik Zagorca – lik periferije

5.1. Pojam književnoga lika

Pojam književnoga lika mijenjao se tijekom povijesti i oblikovao u različitim perspektivama, stoga se ovisno o rodovima, žanrovima i podžanrovima imenuje kao karakter, junak, osobnost ili figura. U književnosti i u znanosti o književnosti interes za lik opada u 20. stoljeću, preciznije, od razdoblja naturalizma otkada se „čovjek [se] više ne doživljuje kao junak povijesnog zbivanja pa čak ni kao protagonist vlastitih namjera. Ono što njime upravlja izmiče njegovoj kontroli“.⁴⁴ Književni lik u 20. stoljeću gubi stabilnost i jedinstvo. Od toga trenutka biva sačinjen od proturječnih težnji koje na okupu drži samo vlastito ime – i to ime „[...] kao posljednji biljeg identiteta, postaje inicijalom, fiktivnim i arbitrarnim, i tako prevodi lik u anonimnost *everyman* egzistencije“.⁴⁵

Pojam lika različito je tretiran u književnoj teoriji, ovisno o pravcu i vremenu u kojem se o njemu raspravljalo. U mimetičkoj paradigmi teorije proze lik se promatrao i oblikovao prema svojem zbiljskom predlošku, on je „fiktionalan prikaz osobe“ i kao takav „jedan od najmimetičnijih termina u kritičkom vokabularu“ koji je „najteže zadržati unutar fiktionalne okoline“.⁴⁶ Iako čitatelji znaju da je lik sastavljen od riječi, ipak na njega reagiraju kao da je on njihov prijatelj ili suparnik identificirajući se s njim. Teoretičari odgovaraju na pitanje zašto je tomu tako povezujući odnose u sferi književne komunikacije s odnosima u sferi svijeta života te zaključujući da u prvoj dominira unutarne nad vanjskim. Također, napominju da čitatelji likove doživljavaju preko misli, pogleda i osjećaja, dakle prema onom unutrašnjem, dok ljude doživljavamo preko onoga vanjskoga: govora, ponašanja, gesti i sl.⁴⁷

U semiotičkoj paradigmi teorije pripovijedanja lik se više nije razmatrao i ocjenjivao prema zbiljskome predlošku, već kao „[...] jedinica ukupnoga tekstnoga sklopa“.⁴⁸ Strukturalisti su smatrali da treba krenuti od priče te da lik treba razmatrati prema funkciji koju dobiva u priči. Također ističu važnu razliku između priče (paradigmatički odnosi) i radnje (sintagmatička cjelina), pa Barthes s obzirom na tu distinkciju

⁴⁴ Vladimir Biti, *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije* (Zagreb: Matica hrvatska, 2000), 293.

⁴⁵ Biti, *Pojmovnik*, 293.

⁴⁶ Biti, *Pojmovnik*, 293.

⁴⁷ Biti, *Pojmovnik*, 293.

⁴⁸ Biti, *Pojmovnik*, 293.

govori o distribucijskoj (što je bilo dalje) i integracijskoj razini teksta (o čemu se zapravo radi). Lik sudjeluje u obje, „[...] svojim radnjama u prvoj i obilježjima u drugoj“.⁴⁹

Za razliku od strukturalista u prvoj fazi, koji su likove tretirali kao aktante, Barthes 1970. smatra da su likovi postali sastavni dio „procesa imenovanja“ koje izvodi čitatelj u činu čitanja. Temeljeći svoje razmišljanje na Barthesovoj ideji, Chatman je 1978. „predložio tretman lika kao ‚paradigme obilježja‘ koja okomito presijeca sintagmatički lanac događaja što ga sadrži zaplet“⁵⁰.

Ferrara 1974. nudi model u kojem ustvrđuje da „događaji u fikciji postoje zbog likova te zapravo jedino u odnosu prema likovima stječu one kvalitete cjelovitosti i vjerodostojnosti koje im podaruju značenje i raspoznatljivost“.⁵¹ Iz toga koncepta proizlazi da lik ima ključnu ulogu u organizaciji priče jer „se sintagmatička razdioba priče može izvesti zapravo jedino iz njezine paradigmatičke organizacije u kojoj lik ima kapitalnu ulogu“.⁵²

Naposljetku, lik se počeo promatrati prema komunikacijskoj pozadini, a ne više prema priči. Bez obzira na to koliko je lik bio važan u značenjskoj integraciji priče, on je samo putokaz prema višim razinama komunikacije: pripovjedaču, implicitnom autoru i autoru-fikciji. Takav model karakterističan je za postmoderne tekstove, uzdrnavajući hijerarhiju komunikacijskih razina s namjerom da čitatelj osvijesti svoj konzumentski položaj.

5.2. Lik Zagorca – lik u prirodi i iz prirode

Lik Zagorca ima jednu ustaljenu karakteristiku, a to je vezanost uz periferiju. Podrijetlo lika koje je vezano uz toponim *Zagorje*, kao što sama riječ kazuje: *za-gorje*, dakle neki prostor koji se nalazi iza gore, primarno pripada ruralnoj sredini. Također, etnonim *Zagorac* određen je tom sredinom. To je veoma važno jer iz toga proizlazi gradnja likova Zagoraca u hrvatskoj književnosti. Svi su odreda izgrađeni na opreci selo-grad i iz te opreke proizlazi njihovo ponašanje. Radi se o likovima koji se nikada neće moći prilagoditi gradskoj sredini, pa tako nailazimo na galeriju likova poput Ivice Kičmanovića, Vida Trdaka, kao i manje poznatih Adolfa ili Friceka.

⁴⁹ Biti, *Pojmovnik*, 294.

⁵⁰ Biti, *Pojmovnik*, 294.

⁵¹ Biti, *Pojmovnik*, 294.

⁵² Biti, *Pojmovnik*, 294.

Pripovijest o Adolfu počinje ulomkom: „Adolf bil je mlad i nepre-vejan, potlamkam bi on na svet med ljudi stupil. Kaktigod prelepi cvetek v tiho dolici zraste, tak zrasel je Adolf na ladanju; i nepoznan z ljudmi spreživel je dneve detinstva svoga v nedužnosti.“⁵³ Adolf je odrastao na ladanju i priroda mu je bliska. Iz prirode je učio: „Jasno sveteče sunce, baršunska rumenost zorje, puna z dišučemi rožicami senokoša i đumboreči škerlčec bili su Adolfovi podvučitelji.“⁵⁴ On je predstavnik naturalnoga, on u prirodi uči i uživa. Zadovoljan je onime što ima, dobrodušan i skroman.

Sličan lik nalazimo u anonimnoj kajkavskoj dramskoj adaptaciji *Ljudih merzenje i detinska pokora*⁵⁵ (1800). Radi se o Edvardu koji se, nakon što je sagriješio u gradu u kojem je upao u loše društvo i osramotio oca, vraća na ladanje s namjerom da se izliječi od gradske zlobe. Ovdje imamo obrnut slijed, ali zapravo se radi o istoj situaciji za lik. Edvard se povukao u samoću i skromno živi na ladanju. Priroda ga okružuje i krijepi: „Lastavice čuirkaju milo, race i guske gačeju, marha veselo na polju ishaja, i poljodjelavec na polje šetuje, i želim im mirno, dobro i veselo jutro, ter tak je vse živo i veselo.“⁵⁶ Edvard u prirodi na selu pronalazi mir koji je izgubio među ljudima u gradu i proživljava svojevrstu katarzu.

Priroda igra važnu ulogu i u oblikovanju likova Zagoraca u Krležinu novelističkom ciklusu *Hrvatski bog Mars*. Naime, kada se želi dočarati tragično stradanje maloga čovjeka Zagorca, njegovo stanje povezuje se s atmosferom zagorskoga pejzaža, ali onoga u blatnu jesen, maglovitu i prohladnu:

Šuma je postajala sve rjeđom i teren se, široko modelovan, spuštao do potoka što je onuda vijugao duboko zarezan u blato, kao da je netko u onu gnjecavu i sivocrvenu ilovaču duboko zagnjurio nadnaravnim i nokatim palcem i razderao zemlju, te se zemlja cijedila gnojna i prljava kao stara rana. Vjetar je šušкао suhim lišćem kada je pao prvi hitac.⁵⁷

⁵³ Lovrenčić, *Adolf*, 13.

⁵⁴ Lovrenčić, *Adolf*, 13.

⁵⁵ MS, sign. R 4326, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu.

⁵⁶ *Ljudih merzenje i detinska pokora*, MS, sign. R 4326, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 1800, l. 16a.

⁵⁷ Miroslav Krleža, *Hrvatski bog Mars* (Sarajevo: Svjetlost, 1977), 25.

Takve slike prirode u Krležinim novelama dočaravaju stradanje zagorskih seljaka. Svi ti likovi vezani su uz selo i u njihovu oblikovanju priroda igra veliku ulogu. Za neke od njih ona je utočište i bijeg od grada, a kad je riječ o domobranima, opisuje stanje njihova duha i dočarava tragediju koja ih je snašla.

5.3. Lik Zagorca izgrađen na opreci selo-grad

Svi likovi Zagoraca, bilo da se radi o osamnaestostoljetnoj kajkavskoj književnosti ili pak o kasnijim razdobljima, bazirani su na opreci selo-grad. Tipičan je lik mlad Zagorac, najčešće student ili mladić koji, tražeći posao, dolazi u grad, ne snalazi se u novoj sredini i biva razočaran postupcima gradskoga čovjeka.

U središtu je pripovijedanja pojedinac s čvrsto usađenim moralnim vrijednostima. Taj je koncept u osnovi prosvjetiteljske ideje o individualnoj odgovornosti za postupke i misli, odnosno ideje da pojedinac treba djelovati na društvo u kojem živi tako da odgurne od sebe loše navike. Lik mladoga Zagorca najčešće je naivan i nespreman za društvene odnose na koje nailazi u gradu. Njegove se moralne vrijednosti kose s društvom u koje dolazi. On zapada u bijedu zbog svoje pasivnosti, ne može se prilagoditi i postaje žrtva grada i mentaliteta gradskih ljudi.

Nijedan od tih mladića ne poznaje svijet ni ljudsku zlobu: „Neduznost Adolfova nije znala angelsko govoriti, a v sercu belzebuba nositi; on je govoril kako je mislil, i zato vsakoga slednjega koraka njegovoga sledila su odurjavanja i pregoni.“⁵⁸

Adolf se u gradu suočava s nemoralnosti: „Kamgod je oko njegovo pogledalo, povsud je videlo skazlivost, prevare, ogovarjanja, nazlobe, fantljivosti i razvuzdanosti – z jenum rečjum vsevdiljne nevolje.“⁵⁹

Prevaren od gradskih ljudi, žali za selom i poštenjem seljaka: „Ako su takvi ljudi varaški, ne bu mi mogoče med njimi obstati. O dobri ti seljan! Ja za sveto znam, da bi mi ti teh 25 fl. nazad bil podpunom donesel.“⁶⁰

Nakon niza prijevara i laži Adolf shvaća koliko su prijetvorni ljudi u gradu: „Ljudi varaški moraju serca prikladna i pripravna na vse imeti. Sad na dobro – sad na zlo, denes na krepost, a zutra na malovrednost. Jednu vuru Boga moliti, a drugu vuru bližnjega prevariti – guljiti i otepati ga. Nekak tak je, na vse su prikladni i pripravni!“⁶¹

⁵⁸ Lovrenčić, *Adolf*, 14–15.

⁵⁹ Lovrenčić, *Adolf*, 14.

⁶⁰ Lovrenčić, *Adolf*, 48.

⁶¹ Lovrenčić, *Adolf*, 57.

Prevrtljivost, zloba, koristoljublje i prijevare obilježja su grada u koji dolaze naivni i pasivni likovi Zagoraca. Njihova dobrota i naivnost bit će pobijeđene od grada. Adolf je izrazito moralna osoba koja zastupa poštenje, zahvalnost i dobrodušnost, a grad na takve ljude gleda ovako: „Za bedaka se derži – i osmehava se od vezdašneh ljudih takov človek [...]“.⁶²

U rukopisnoj drami *Veseli Fricsek*⁶³ (1826) glavni je junak mlad Zagorac koji dolazi u Zagreb na studij. On će u gradu konzumirati sve ono čega nema na selu (kazalište, izlasci, djevojke, piće, moderna odjeća, obilje hrane...), upast će u dugove, a potom i u moralnu degradaciju. Suprotnost između sela i grada očituje se u Fricekovu susretu s ocem. Otac je predstavnik marljivoga seljaka koji ustaje u šest sati i radi u polju, dok je Friceka grad pokvario. On kazuje kako se živi u gradu: „Vu varašu se drugač žive. Ovde se gosponi stajaju ob 9 vuri. Onda se oblače do 10, ob 10 idu k zajutreku, onda malo puše do 11. Ob jedanaesti idu na špancir, onde su do jedne vure popoldan. Onda idu k obedu i tak dale im to ide.“⁶⁴

Priprosti domobrani u Krležinu novelističkom ciklusu pravi su predstavnici sela. Oni su pasivni, što je posljedica njihove dezorijentiranosti u bezumlju rata. „Seljak svoj život locira izvan aktualne realnosti. [...] Seljaka se uvjerava da je pravi uzrok njihove nesreće ruski vojnik, na taj način dislocirajući pravi izvor njihove nesreće, siromaštva i bijede.“⁶⁵ Domobrani dolaze s periferije, oni su pasivni, duhovno mrtvi i neupućeni u realni svijet. Poslušni su nadređenima, centru moći, i podnose svoju ulogu smatrajući da je biti domobran časno i plemenito. Pasivnost se domobrana „[...]“ odnosi na misaonu inerciju, alijenaciju koja je sveprisutna i koja onemogućuje pronalaženje smislenosti unutar vlastitih postupaka“.⁶⁶

I domobranima je grad neprijatelj. Oni su predstavnici sela i nalaze se u opreci prema gradu koji im otima od usta:

⁶² Lovrenčić, *Adolf*, 14.

⁶³ Rukopis anonimne kajkavske dramske adaptacije čuva se u zbirci rukopisa i starih knjiga u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R 3972. Valja napomenuti da se radi o radnom naslovu drame koji joj je dao Franjo Fancev prema glavnome liku dijaku Friceku rodom iz Hrvatskoga zagorja (Franjo Fancev, „Dva igrokaza hrvatske kajkavske dramatikke iz početka 19. vijeka,“ u *Građa za povijest književnosti hrvatske*. Knjiga 15 (Zagreb: JAZU, 1940), 216).

⁶⁴ *Veseli Fricsek* (MS, R 3972, 1826), 39.

⁶⁵ Staša Bakliža, „Hrvatski bog Mars: analiza i lociranje hrvatske zbilje u srednjoevropskom diskurzu,“ *Drugost: časopis za kulturalne studije*, br. 1 (2010): 51–54.

⁶⁶ Dunja Matić, „Hrvatski bog Miroslav,“ *Drugost: časopis za kulturalne studije*, br. 1 (2010): 59.

Kramar odnese pune korpe jaja i graha za dvije-tri zdjele, za stakleni cilindar i pantljike; opančar na sajmu odere kožu s čovjeka za te proklete opanke; porezi natječu, nameti vuku na jednu stranu, financi i žandari na drugu, lugari, kancelisti, oficijali, kapelani, učitelji, svi oni nose i krađu: jaja i živad, rakiju i vino, slaninu i orahe (kao tvorovi i kune), a svi biju po mužu kao po marvi.⁶⁷

Grad je od pamtivijeka za zagorskoga seljaka prijetnja. Sve što proizvede i priskrbi otići će u grad gospodi. Likovi Zagoraca fiksirani su na margini, a kada se nađu u centru (gradu), nisu sposobni za djelovanje, već samo za „uživljavanje u ulogu“.⁶⁸

5.4. Uloga religije u oblikovanju lika Zagorca

Religija zauzima važno mjesto u oblikovanju likova Zagoraca. Likovi iz analiziranih djela osamnaestostoljetne književnosti veoma eksplicitno pokazuju svoju vjeru i zazivaju Boga. Pri tome je važno napomenuti da likovi mladih Zagoraca obično imaju figuru oca koja ih savjetima upućuje kako treba živjeti u duhu vjere: „Ljubi Boga – ljubi človeka – to su bili vsi moji navukov temelji, koje otec moj meni je dal!“⁶⁹ „Budi kreposten, sinko, i ljubi pajdaštvo poštenih ljudih, ter vuči se iz činov njihovih poznavati“.⁷⁰

Likovi iz korpusa anonimnih kajkavskih dramskih adaptacija imaju vjere i pouzdaju se u Boga. Dobar je primjer lik Edvarda koji je izgrađen na motivu razmetnoga sina. Nakon što posrne u svjetovnom životu, živi rastrošno i svojim ponašanjem povrijedi oca, on se iskupljuje tako što živi skromno, požrtvovno i svoj život podređuje drugima čineći dobra djela.

Adolf iz Lovrenčićeva djela također je ponizan i vjeruje u Božju moć. Uzda se u druge ljude jer vjeruje da i oni žive po Božjim zapovijedima. Upravo takvo ponašanje čini ga naivcem. On će u svim mogućim situacijama u kojima se nađe izvući kraći kraj jer svi će iskoristavati njegovu naivnost. Također, vidljivo je kršćansko praštanje i spremnost na oprost bližnjemu. Nakon svih poniženja i uvreda doživljenih od ljudi iz grada lik Zagorca i dalje će se moliti za njihov spas: „Molemo zažgano, bratja draga, da dobrotivna previdnost božanska strese tvrda

⁶⁷ Krleža, *Hrvatski bog Mars*, 12.

⁶⁸ Matic, „Hrvatski bog Miroslav“, 60.

⁶⁹ Lovrenčić, *Adolf*, 37.

⁷⁰ Lovrenčić, *Adolf*, 38.

i ljuta serca naša i nje mehka i milostivna prot nesreći bližnjih naših načini!“⁷¹

No, na pitanje tko je kriv za nesreću u životu Adolf odgovara: „Na srečno življenje preljubljeni Otec Neba i Zemlje vas je stvoril, neg vi ste si sami krivi na vseh nesrečah vašeh.“⁷²

Kad je riječ o Krležinim likovima, religija je prikazana s drukčijeg gledišta. Naime, Krleža propituje religiju i njezinu besmislenost u sudbini nemoćnih domobrana. Opće je poznato da je Krleža često propitivao religiju i crkvene predstavnike, on „(...) rado denuncira idejne protivnike, osobito predstavnike Crkve, svećenike“.⁷³ U ciklusu novela *Hrvatski bog Mars* Krleža prikazuje rat kao najveću čovjekovu glupost, koristeći se ironijom i groteskom kada „(...) ogorčeno[og] ismijava[nja] kršćanske slike Boga odnosno kršćansko[ga] vjerovanje u dobroga Boga. U tim djelima Krleža demitologizira i desakralizira poimanje Boga koji se brine za svoje stvorove i koji ih štiti i brani“.⁷⁴

Za razliku od likova Zagoraca koji se pouzdaju u Boga, Krležini likovi to čine mnogo tiše. Domobrani znaju gdje je njihovo mjesto. Svjesni su da ne mogu dosegnuti do Boga, jer postoji hijerarhija među ljudima:

Čovjek nastoji da se što više približi pojmu Gospodina Boga, to je jasno, a budući da je gospodin narednik bliži Gospodinu Bogu od domobrana, to seljačina iz petnih žila nastoji kako da se dokopa časti, i idealom takvog seljačine postane žuti pertl sa tri naredničke zvijezde.⁷⁵

Kod domobrana je vidljiva rezignacija kada je u pitanju vjera. Iako su oni odvajkada vezani uz Boga, više se ne pouzdaju u njega jer ne odgovara na njihove patnje.

Čovjek se u njegovim djelima uzalud nada da će mu Bog pomoći i da će ga osloboditi patnje i besmislena umiranja u ratnome kaosu. Bog je ovdje prikazan kao onaj koji se ne brine za čovjeka,

⁷¹ Lovrenčić, *Adolf*, 28.

⁷² Lovrenčić, *Adolf*, 29.

⁷³ Drago Šimundža, „Religiozni svijet Miroslava Krleže,“ *Crkva u svijetu*, sv. 3, br. 35 (2000): 289.

⁷⁴ Milan Špehar, „Bog u djelima Miroslava Krleže,“ *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, sv. 3–4, br. 43 (1988): 233.

⁷⁵ Krleža, *Hrvatski bog Mars*, 54.

već ga ostavlja samoga i prepuštenoga samome sebi. Bog štiti na ljudske vapaje. Božja je šutnja također mučno iskustvo što ga Krležini likovi često doživljavaju. Ono ide usporedo s iskustvima patnje, smrti, animalnoga čovjekova življenja i nemoći da se izdigne iznad svega toga ili promijeni svijet i čovjeka. Svagdje se u Krležinim djelima – otvoreno ili prikriveno – osjeća mučna Božja šutnja i čovjekova srdžba na tu šutnju.⁷⁶

Krležini likovi zapravo se više ne nadaju Božjoj pomoći, pa poput ordonansa Imbre izgovaraju: „Ne vjerujem ja više u Boga, da Boga ima, on bi već davno stjerao ljude u red.“⁷⁷

U analiziranim tekstovima likovi Zagoraca često su dehumanizirani, gotovo animalizirani. To je, dakako, najvidljivije kod Krleže, ali ne može se zanemariti ni u dopreporodnoj kajkavskoj književnosti. Razlika je jedino u tome što Krleža rabi grotesku i ironiju želeći biti što eksplicitniji i time prenijeti mučnu atmosferu u kojoj se nalazi zagorski kmet domobran. Adolf je također žrtva animalističke okoline koja ga je potpuno uništila. On je također ponižen i uvrijeđen, no kod njega je to dovoljan razlog za umiranje, dok je kod zagorskih domobrana, koji su stoljećima ugnjetavani, to poniženje konstanta.

Kmetovi zagorski trebaju često i po nekoliko stotina godina dok im se jedna stvar u mozgu objasni. Za vrijeme Matije Gupca objasnila se stvar kmetovima na momenat, pa onda opet ugasila i sada vlada za gorom tama, a tome je već davno. Nije kmet dekadent, i on još kao najprimitivniji organizam mjeri svoje vrijeme na vjekove a ne na minute...⁷⁸

5.5. Od pojedinca do kolektivnog lika

Likovi kajkavskih periferija inspirativni su hrvatskim književnicima kao reprezentanti jedne sredine i svjetonazora. Krleža je odabrao upravo Zagorce za glavne *antijunake* svojih novela jer oni predstavljaju „[d]irektne, izravne, neposredne tabule rase, sirotinju potpuno odsječenu od ideala unutar aktivne realnosti, realnosti koja se itekako tiče njihovih života, ali koju bespomoćno uporno nastoje zanemariti“.⁷⁹

⁷⁶ Špehar, „Bog u djelima Miroslava Krleže,“ 233–234.

⁷⁷ Špehar, „Bog u djelima Miroslava Krleže,“ 234.

⁷⁸ Krleža, *Hrvatski bog Mars*, 120.

⁷⁹ Bakliža, „Hrvatski bog Mars,“ 51.

Likovi Zagoraca stjerani su na marginu, oni su pasivne figure kojima netko upravlja. Njima se poigravaju nadređeni, grad i rat. Oni utjelovljuju naivne dobričine koji su zapravo izvan realnoga svijeta. Krležini domobrani postaju „mravlje društvo“⁸⁰ unutar kojega pojedinac zbog nebitnosti vlastita identiteta može biti okarakteriziran kao Svatko (odsutnost vlastita imena) i Nitko. Domobrani su zatečeni zajedničkom sudbinom koja vodi u propast, oni nisu individue, ličnosti, već skup jednakih sudbina. Sudbina svakoga pojedinca sudbina je svih domobrana. Njihova je apatija gorka, oni su duboko inertni: „Umrijet ću. Pa ništa. I drugi umiru. Bog dao – pa Bog i ubija.“⁸¹

Krleža je angažiran pripovjedač, on je „[...] jedan od zagorskih seljaka domobrana zahvaćenih užasom ratnog stroja Habsburške monarhije. Misli i osjećaji zagorskih seljaka i Krležine su misli i osjećaji“.⁸² Zbog toga čitatelj sudbine domobrana doživljava tako bliskima, kao da se događaju bilo kojem čovjeku. No, zagorski domobrani rezignirani su nad svojom sudbinom vjerujući da tako treba biti. Njihova „poslušnost“ i „poniznost“ prema nadređenima i Bogu dosljedne su. Oni više niti poštuju toga nadređenoga niti vjeruju u Boga, ali to prihvaćaju kao neku stalnost:

U vjekovnoj magli tlake i rabote, dimnice i kmetstva i batina, u onoj feudalnoj magli koja se još godine devet stotina i četrnaeste pod vladom Franje Josipa Prvoga povijala nad našim selom kao žalosno velo, svi naši junaci osjećali su taj svoj život kao neku stvar još od Gospodina Boga stvorenu, i njihov djed i pradjed (ne budi im potuženo) živjeli su tako, pak što tu ima da se misli i što se tu može? Sve to kako stoji stvorio je Sam Gospodin Bog (slava Mu budi i dika), i muži jesu bokci, kada ih je Sam Gospodin Bog bokcima stvorio, i tako je to zapisano na farofu i na katastru, u paragrafima na kotaru i u zakonima kod suda, gdje je Gospodin Bog postavio Gospodu, da paze na muže bokce, da dobro vrše deset zapovijedi Gospodnjih, da plaćaju porez i prireze i namete i da idu u soldate, a kada se to Njemu sviđi bogme i u rat.⁸³

⁸⁰ Prema Michel de Certeau, *Invencija svakodnevice* (Zagreb: Naklada MD, 2002), 51.

⁸¹ Krleža, *Hrvatski bog Mars*, 254.

⁸² Branko Vuletić, „Angažirano pripovijedanje u *Hrvatskom bogu Marsu* Miroslava Krleže,“ *Umjetnost riječi*, sv. 3–4, br. 52 (2008): 292.

⁸³ Krleža, *Hrvatski bog Mars*, 11.

S druge strane domobrani su prikazani kao stoka koja se vodi na klanje. Ljudski životi prikazani su kao životinjski i time su domobrani dehumanizirani, što je vidljivo u izrazima: „Mater vam božju bistričku! Mrcine vi lopovske! Svinje svinjske!“,⁸⁴ „Krave vi bedaste!“,⁸⁵ „Pa jesu li to ljudi!? [...] Sve će ih povješati po kestenovima satnijskog dvorišta.“⁸⁶

Dehumanizacija domobrana od strane nadređenih posljedica je njihove pasivnosti i rezignacije. Likovi Zagoraca postaju samo bezlična masa poslana u bezumlje rata.

6. Zaključak

Likovi periferije oduvijek su bili inspirativni književnicima zbog jedinstvenoga mentaliteta koji predstavljaju. Lik Zagorca oblikovan je u kajkavskoj književnosti na kraju 18. stoljeća, točnije, u trenutku kada u nju prodire svjetovna tematika, a to je s pojavom anonimnih kajkavskih dramskih adaptacija i s nekoliko naslova kajkavske proze. S ilirizmom nastupa averzija prema svemu kajkavskom, pa tako Zagorac postaje lik koji je primarno govorno oblikovan sa svrhom ismijavanja neukog, primitivnog provincijalca. Lik Zagorca revitaliziran je u modernoj hrvatskoj književnosti i kod Krleže postaje simbol stradanja maloga čovjeka.

Zagorac je u književnim djelima određen svojom okolinom, dakle područjem s kojega dolazi, on je reprezentant jedne sredine i svjetonazora. Zagorje mu određuje periferni položaj u književnim djelima. On je uvijek i nužno periferna pojava, netko tko dolazi u žarište događaja (grad) i tu biva uništen. Nemoralna okolina neće prouzročiti destrukciju dobrodušnih kmetova, već će oni ostati nepromijenjeni, što ih nužno vodi u propast.

Lik Zagorca predstavlja književni tip antijunaka s univerzalnim vrijednostima poput dobrodušnosti, pasivnosti, prihvaćanja sudbine, rezigniranosti, a njegova je funkcija s Krležom nadrasla tipičnoga provincijalca i okvire regije. Krležin domobran, zagorski kumek, postaje univerzalni tip maloga čovjeka bačenog u besmisao ratovanja. On to ratovanje ne razumije, ono nema nikakve veze s njime. Kod Krleže likovi Zagoraca postaju marginalizirani kolektiv.

⁸⁴ Krleža, *Hrvatski bog Mars*, 99.

⁸⁵ Krleža, *Hrvatski bog Mars*, 56.

⁸⁶ Krleža, *Hrvatski bog Mars*, 104.

Za oblikovanje likova Zagoraca ključna je opreka između sela i grada jer na njoj se temelji sukob tih likova s okolinom. Priroda se također beziznimno javlja u njihovu oblikovanju, od idiličnih zagorskih pejzaža do maglovitih i blatnih polja koja ocrtavaju njihovo psihičko stanje. I religija je važan segment oblikovanja likova Zagoraca, no zanimljivo je da ona s vremenom sve više slabi i na kraju gotovo nestaje. Važnu ulogu u oblikovanju likova Zagoraca svakako ima i govorna karakterizacija. Kajkavština kojom govore diskurs je podređenoga koji je suprotstavljen centru (gradu, nadređenome) koji se koristi štokavskim jezičnim izričajem.

Zaključno, lik Zagorca jest lik periferije od trenutka kada je uveden u kajkavsku književnost pa do današnjih dana. On dolazi s periferije i u sebi nosi periferiju, nosi ono što je selo gradilo: moralnost, naivnost, dobrodušnost, potrebu za prirodom i religioznost. Za lik Zagorca karakteristično je da ne preispituje tradicionalne koncepte vrijednosti koji su utkani duboko u njemu. On je rezignirani antijunak koji može predstavljati bilo koji lik periferije koji se nađe u žarištu moći.

Literatura

- Andrić, Nikola. *Izvori starih kajkavskih drama*. Rad JAZU. Knjiga 146. Zagreb: JAZU, 1901.
- Bakliža, Staša. „Hrvatski bog Mars: analiza i lociranje hrvatske zbilje u srednjoevropskom diskurzu.“ *Drugost: časopis za kulturalne studije*, br. 1 (2010): 48–54.
- Biti, Vladimir. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska, 2000.
- Carlson, Marvin. *Kazališne teorije, sv. 2: Povijesni i kritički pregled građanskih teorija devetnaestog stoljeća*. Zagreb: Hrvatski centar ITI, 1997.
- De Certeau, Michel. *Invencija svakodnevice*. Zagreb: Naklada MD, 2002.
- Fališevac, Dunja i drugi, ur. *Leksikon hrvatskih pisaca*. Zagreb: Školska knjiga, 2000.
- Fališevac, Dunja. „Slučaj Petrice Kerempuha.“ *Vijenac*, sv. 5, br. 87 (1997): 4.
- Fancev, Franjo. „Dva igrokaza hrvatske kajkavske dramatike iz početka 19. vijeka.“ U *Građa za povijest književnosti hrvatske. Knjiga 15*, 215–219 i 275–310. Zagreb: JAZU, 1940.
- Frangeš, Ivo. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb – Ljubljana: Nakladni zavod Matice hrvatske – Cankarjeva založba, 1987.
- Gudel, Vladimir. *Stare kajkavske drame*. Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1900.
- Jelčić, Dubravko. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: P.I.P., 1997.
- Jembrih, Alojz. *Na izvorima hrvatske kajkavske književne riječi*. Čakovec: Zrinski, 1997.

- Jembrih, Alojz. „Historijska svijest o kajkavštini danas.“ U *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzoru. Zbornik radova s okruglih stolova (znanstvenih kolokvija i skupova) u Krapini 2002.-2006.*, uredio N. Capar i drugi, 21–30. Zabok: Hrvatska udruga Muži zagorskoga srca, 2006.
- Jug, Kristina. „Anonimne kajkavske dramske adaptacije s kraja 18. i početka 19. stoljeća u hrvatskoj književnosti i kulturi.“ Doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018.
- Kombol, Mihovil. *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*. Zagreb: Matica hrvatska, 1961.
- Kombol, Mihovil, i Slobodan Prosperov Novak. *Hrvatska književnost do narodnog preporoda: priručnik za učenike, studente i učitelje književnosti*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.
- Krleža, Miroslav. *Hrvatski bog Mars*. Sarajevo: Svjetlost, 1977.
- Krležijana*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1670>. Pristupljeno 20. prosinca 2019.
- Ljudih merzenje i detinska pokora*, MS, sign. R 4326, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 1800.
- Lovrenčić, Jakob. *Adolf iliti kakvi su ljudi*. Uredio Alojz Jembrih. Zagreb: Disput, 2002.
- Matić, Dunja. „Hrvatski bog Miroslav.“ *Drugost: časopis za kulturalne studije*, br. 1 (2010): 55–61.
- Pavis, Patrice. *Pojmovnik teatra*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2004.
- Šimundža, Drago. „Religiozni svijet Miroslava Krleže.“ *Crkva u svijetu*, sv. 3, br. 35 (2000): 281–300.
- Šojat, Antun. „Kajkavsko narječje kao književni medij u starijem razdoblju hrvatske književnosti.“ U *Jezični i umjetnički izraz na kajkavskom tlu. Zbornik radova sa znanstvenih skupova u Krapini*, uredio Ivan Kalinski, 30–37. Zagreb: Kajkavsko spravišće, 1993.
- Šojat, Olga. „Pregled starije hrvatskokajkavske književnosti od njezinih početaka do polovine 19. stoljeća i jezičko-grafijska borba uoči i za vrijeme ilirizma.“ *Kaj*, sv. 8, br. 9–10 (1975): 5–56.
- Špehar, Milan. „Bog u djelima Miroslava Krleže.“ *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, sv. 3–4, br. 43 (1988): 227–239.
- Šurmin, Đuro. *Povijest književnosti hrvatske i srpske*. Zagreb: Tisak i naklada knjižare L. Hartmana, Kugli i Deutsch, 1898.
- Veseli Fricek*, MS, sign. R 3273, Zbirka rukopisa i starih knjiga, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 1826.
- Vodnik, Branko. Natuknica „Jakob Lovrenčić.“ U *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, knj. II., uredio Stanoje Stanojević, 691. Zagreb: Bibliografski zavod, 1929.
- Vuletić, Branko. „Angažirano pripovijedanje u *Hrvatskom bogu Marsu* Miroslava Krleže.“ *Umjetnost riječi*, sv. 3–4, br. 52 (2008): 265–293.
- Zvonar, Ivan. „Kajkavska književnost do preporoda u povijestima hrvatske književnosti.“ U *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzoru. Zbornik radova s okruglih stolova (znanstvenih kolokvija i skupova) u Krapini 2002.-2006.*, uredio Nikola Capar i drugi, 425–490. Zabok: Hrvatska udruga Muži zagorskoga srca, 2006.

Zvonar, Ivan. *Pregled povijesti kajkavske usmene književnosti. I. dio (Od prvih tragova do dvadesetih godina 20. stoljeća)*. Zabok: Hrvatska udruga Muži zagorskoga srca, 2014.

Zagorac as a Peripheral Literary Character in the Context of Kajkavian Secular Literature of the Pre-Illyrian Movement Period and the Croatian Literary Canon of the 20th Century

Summary: Kajkavian literature of the pre-Illyrian movement was often seen as a less valuable segment of national literature and for that reason was already placed in a peripheral literary phenomenon. That literature often was underestimated because of religious character, utilitarianism and didactics. In the 20th century, when the dialectical literature emerged, Kajkavian literature was recognised as equal in Croatian literature.

The main purpose of the paper is the analysis of peripheral literary characters who were appearing in the Enlightenment period in Kajkavian literature at the end of the 18th and beginning of the 19th century. In that period secular topics were included in the Kajkavian literature and reached its culmination, especially in the drama. The paper will explore which literature types are represented by these literary characters and which civic values they represent. The analysis will cover several titles from the secular Kajkavian prose and drama from the late 18th and beginning of the 19th centuries, a work entitled *Adolf iliti kakvi su ljudi* by Jakob Lovrenčić and Kajkavian drama adaptations performed on the stage of the school theatre at Kaptol Roman-Catholic Preparatory.

The Illyrian movement forcefully and deliberately stopped Kajkavian literary production. Immediately after the Illyrian movement Kajkavian language was used to characterize a type of literary character whose purpose was mocking and creating a comic effect. The work will explore at which moment the literary characters of Kajkavian peripheries become inspirational to Croatian writers as representatives of a certain milieu and worldview. Particularly interesting will be the analysis of literary characters from the collection of stories *Croatian God Mars* by Miroslav Krleža and the paper will answer the question on the universal values of the literary characters of Kajkavian periphery and their purpose in the national literature.

Keywords: Kajkavian literature, peripheral literary character, Miroslav Krleža, Jakob Lovrenčić, anonymous Kajkavian drama adaptation